

Історія часу:

абсолютність

VS

відносність

Найдавніший годинник: Сонце, Земля, Місяць, зорі

Арістотель: деякі вчені неправильно сприймали обертання неба як сам час; насправді це обертання є засобом для вимірювання часу.

Aristotle
384 BC – 322 BC

"Час не є рух, але й не існує без руху".

Тропічний рік = 365 дів 5 год. 48 хв. 45.19 с (між весняними рівноденнями)

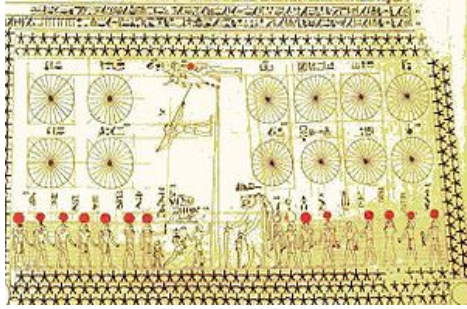
Сидеричний рік = 365 дів 6 год. 9 хв. 9.77 с (між зорями)

Синодичний місяць = 29 дів 12 год. 44 хв. 2.9 с (між фазами)

Сидеричний місяць = 27 дів 7 год. 43 хв. 11.5 с (між зорями)

Неспівмірність періодів →
складність літочислення

Лічба часу: календарі

египетський

китайський

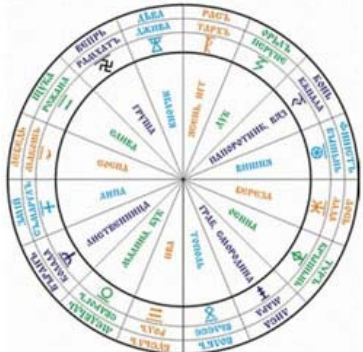
древньо-єврейський

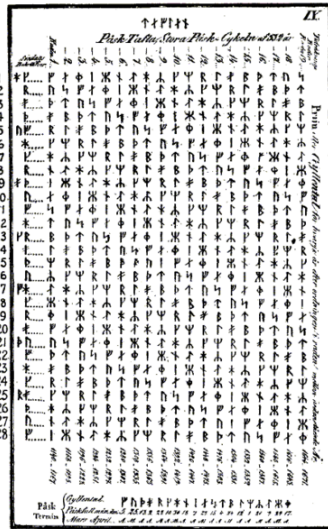
календар мая

індуський

древньо-слов'янський

юліанський

ґрегоріанський

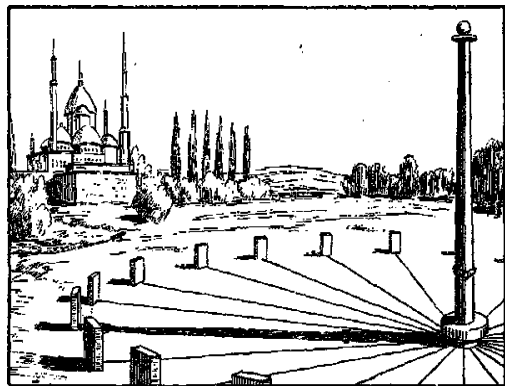

французький республіканський

старо-московський

Вимірювання часу: годинники

сонячний

клепсидри

пісковий

свічковий

атомний стандарт часу

кварцевий

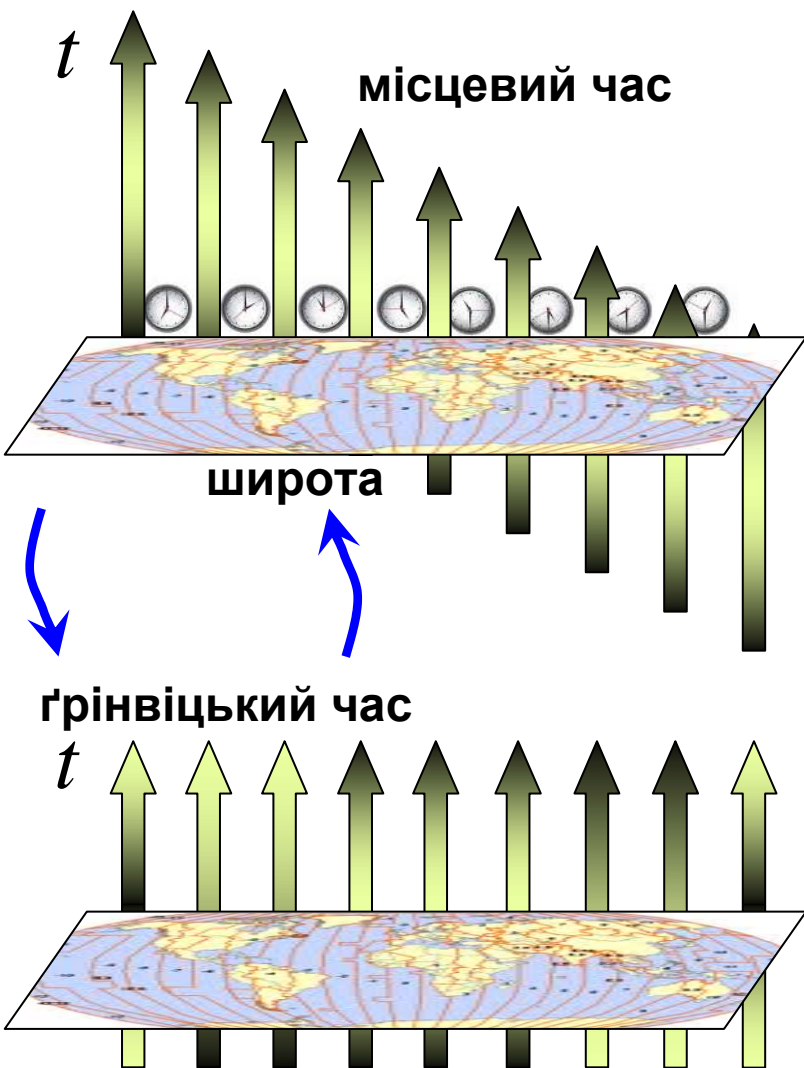

механічний

Федченка

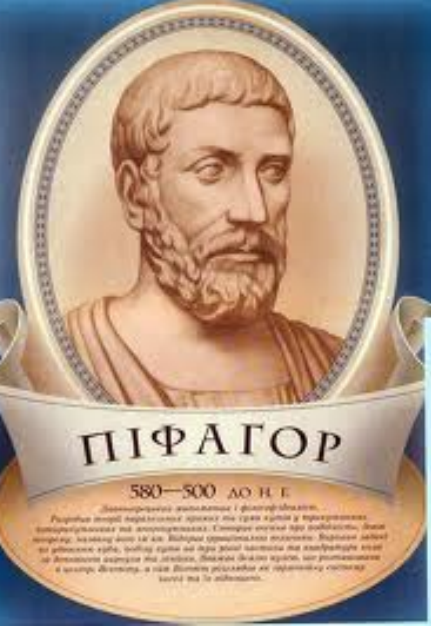
Синхронізація годинників

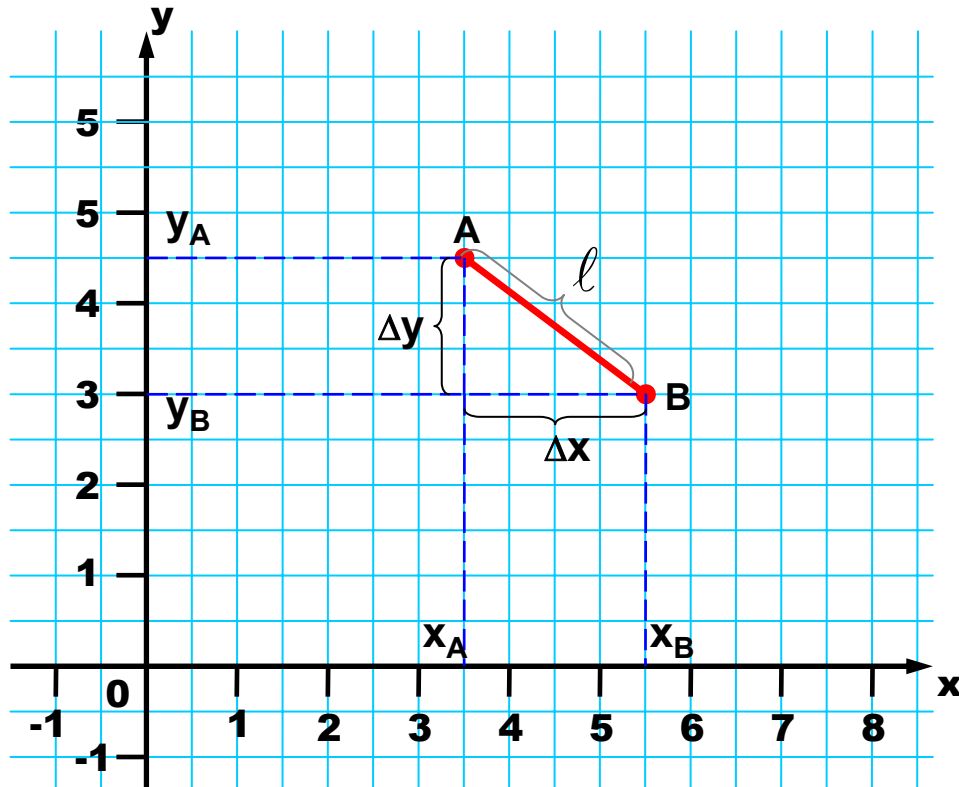
морський
хронометр

**Global
Positioning
System**

Евклідова геометрія

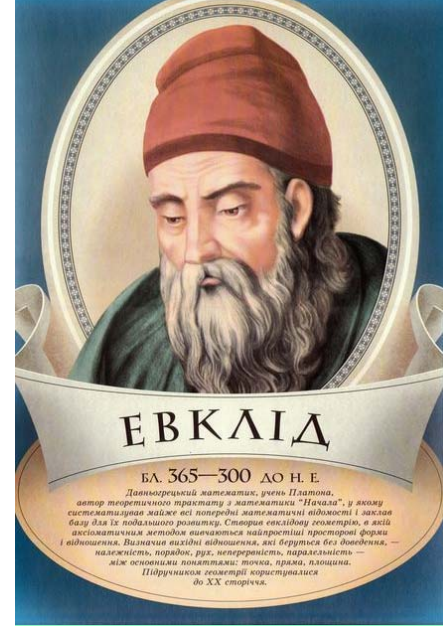

$$\Delta x = x_B - x_A$$

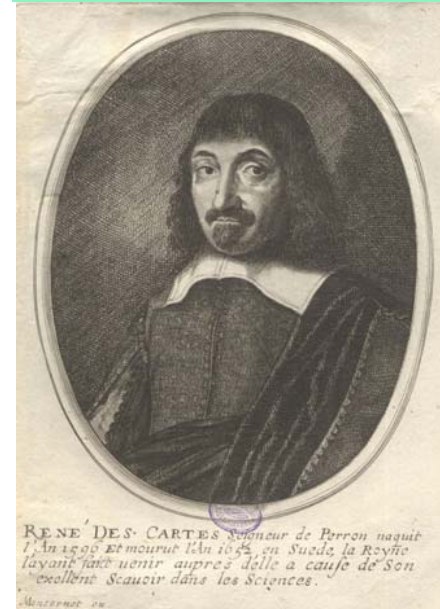
$$\Delta y = y_B - y_A$$

Теорема Піфаг^ора

$$l^2 = (\Delta x)^2 + (\Delta y)^2$$

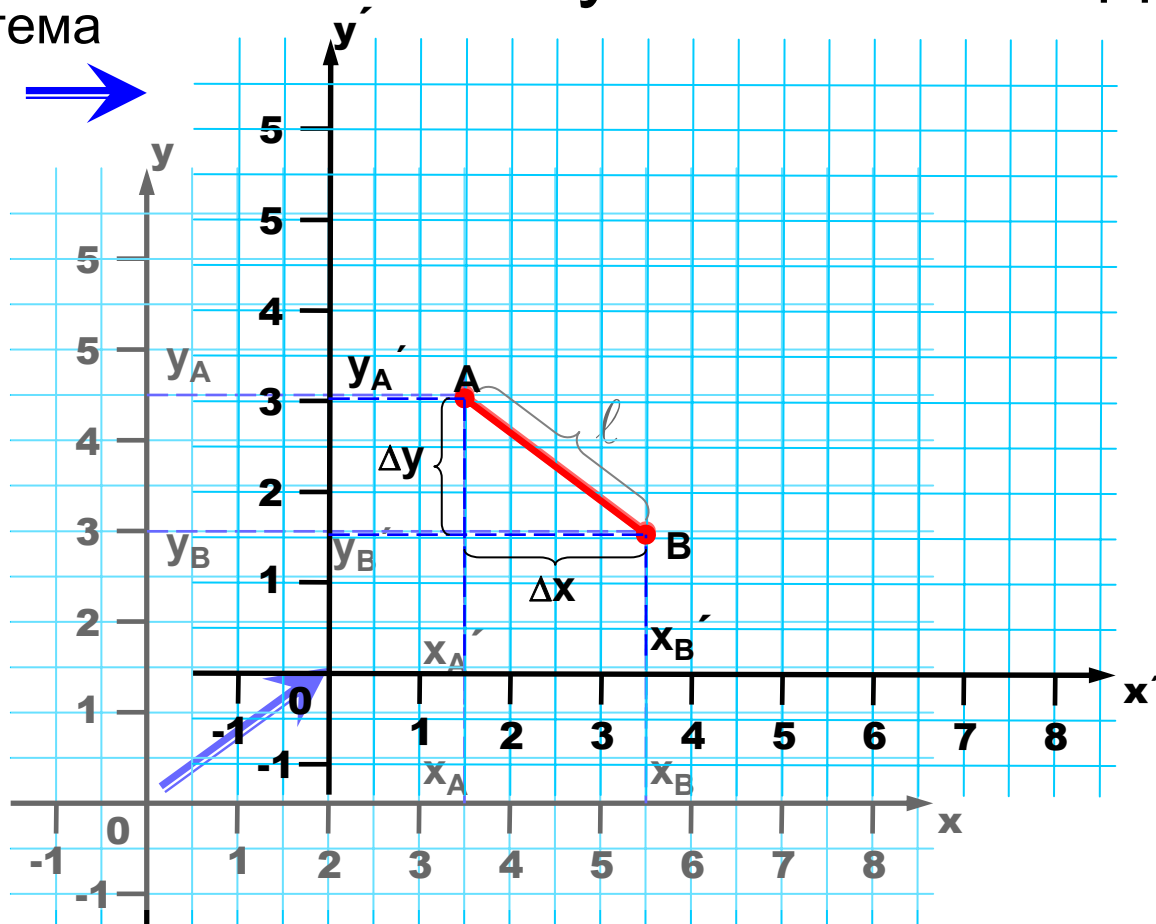
Рене Декарт
1596 – 1650

Зсув системи відліку

Нова система
відліку O' →

Стара система
відліку O →

Відносні
відстані
незмінні -
інваріанти :

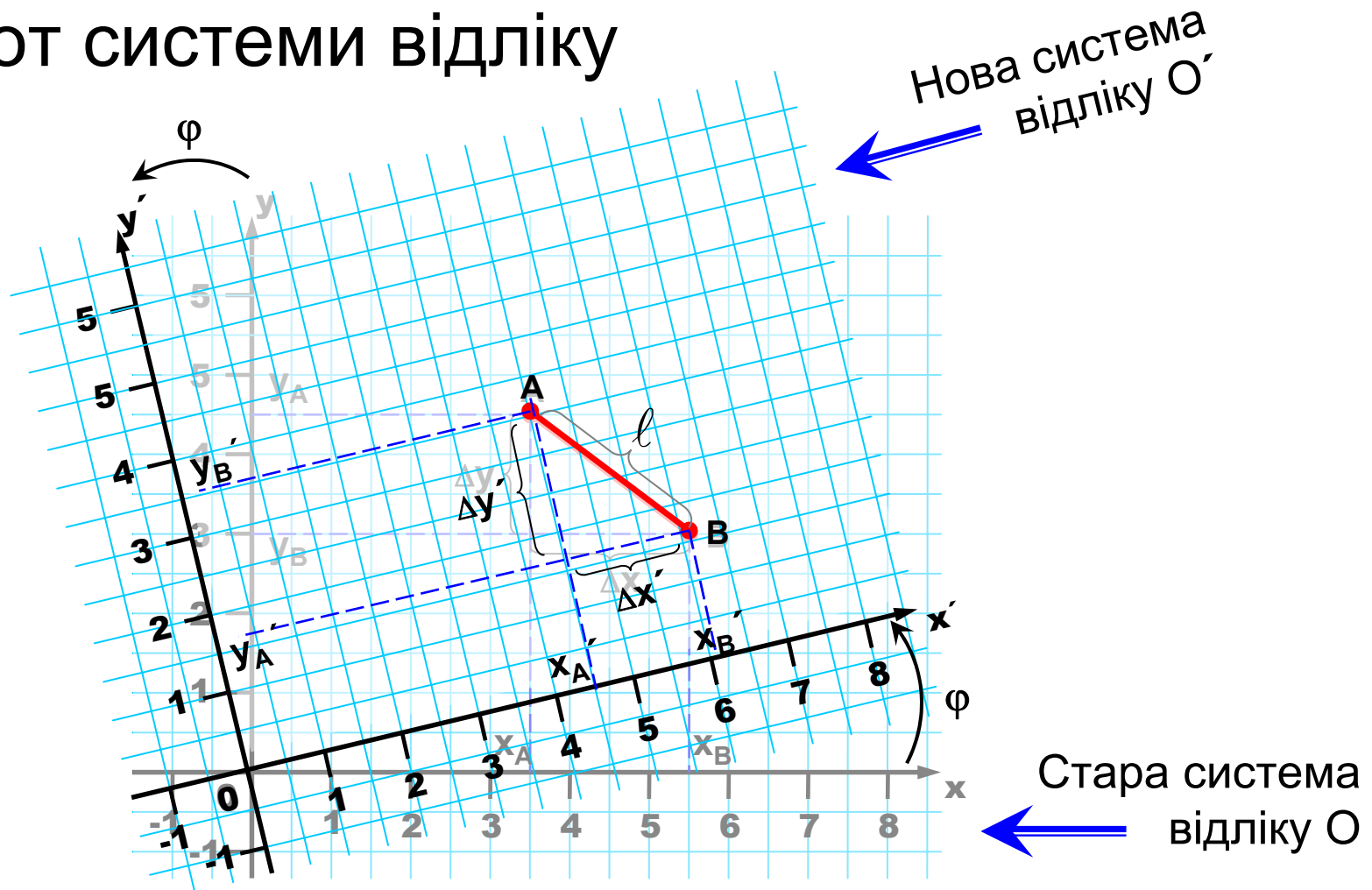
$$\Delta y' = y'_B - y'_A = \Delta y$$

$$\Delta x' = x'_B - x'_A = \Delta x$$

Довжина незмінна - інваріант :

$$\ell^2 = (\Delta x)^2 + (\Delta y)^2$$

Поворот системи відліку

Довжина незмінна - інваріант :

$$l^2 = (\Delta x)^2 + (\Delta y)^2 = (\Delta x')^2 + (\Delta y')^2$$

Відносність у механіці Галілея - Ньютона

1546-1642

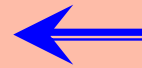
1643-1727

**Механіка: вчення про рух тіл
~ простір / час**

**спостерігач з
лінійками та
годинником**

система відліку

**Принцип
відносности Галілея:**

**тіло, полишене само на себе,
рухається рівномірно-прямолінійно**

Відносно чого ? ⇒ інерційні системи відліку

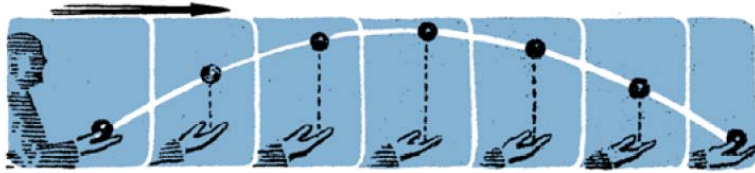
Aristotle

384 BC – 322 BC

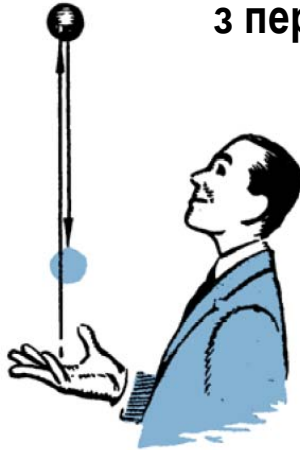
**Абсолютність часу
та одночасности !**

**Абсолютність простору ?
Ньютон помилявся !**

Часопростір Галілея:

з перону

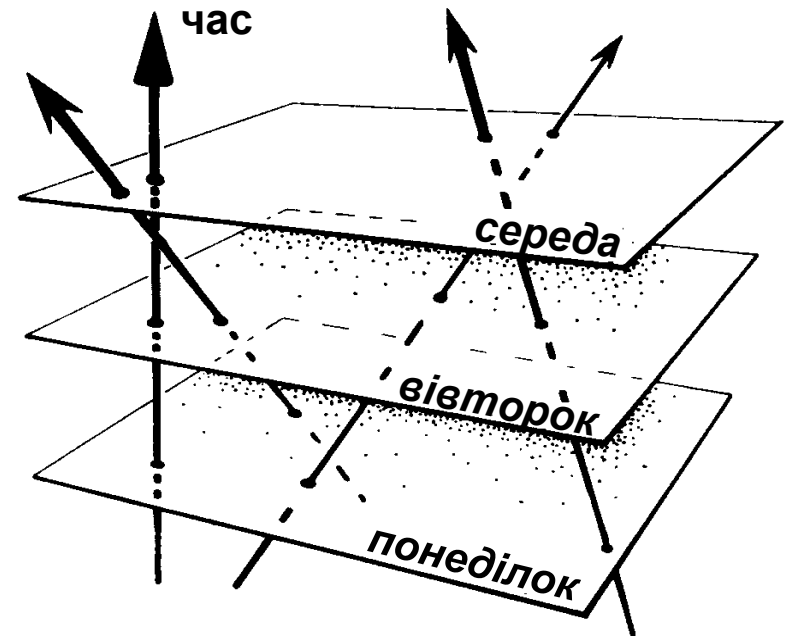

в купе

Куди повертається кулька з погляду
2-х інерційних систем відліку:
перона та поїзда ?

**Час – абсолютний,
простір - відносний**

подібний до
новенької колоди карт

Рівномірно-прямолінійний рух тіл
зображається прямими лініями;
кожна може слугувати як
вісь часу

James Clerk Maxwell 1831-1879

Hendrik Lorentz 1853-1928

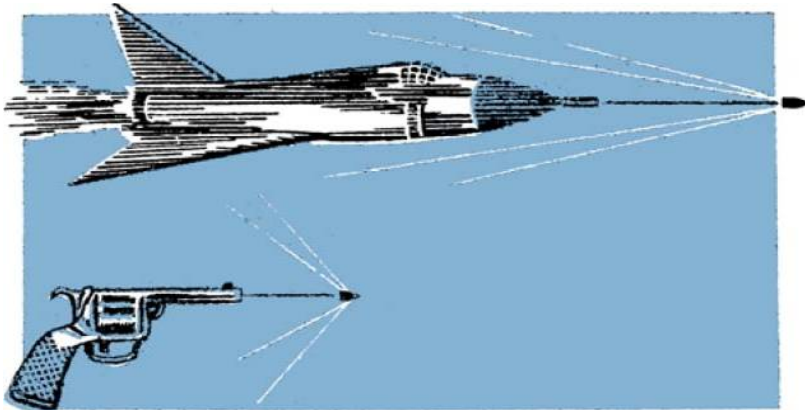
Абсолютність швидкості світла у порожнечі (вакуумі):

Jules Henri Poincaré 1854-1912

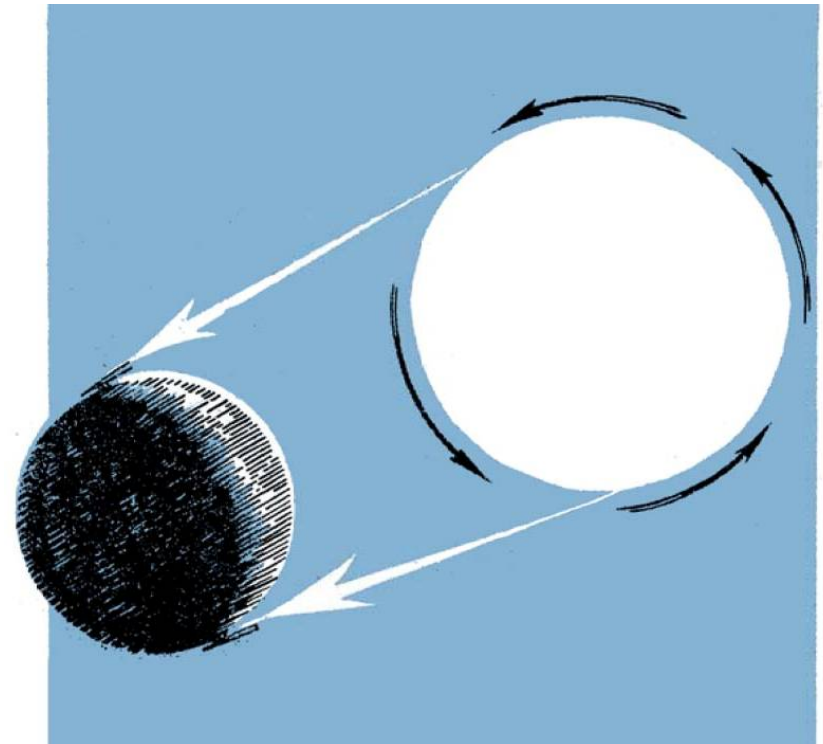

Willem de Sitter 1872-1934

Швидкість кулі з літака більша ніж з пістолета на землі

$c \approx 300000$ км/ГОД

Швидкість світла з обидвох сторін зорі, що обертається - однакова

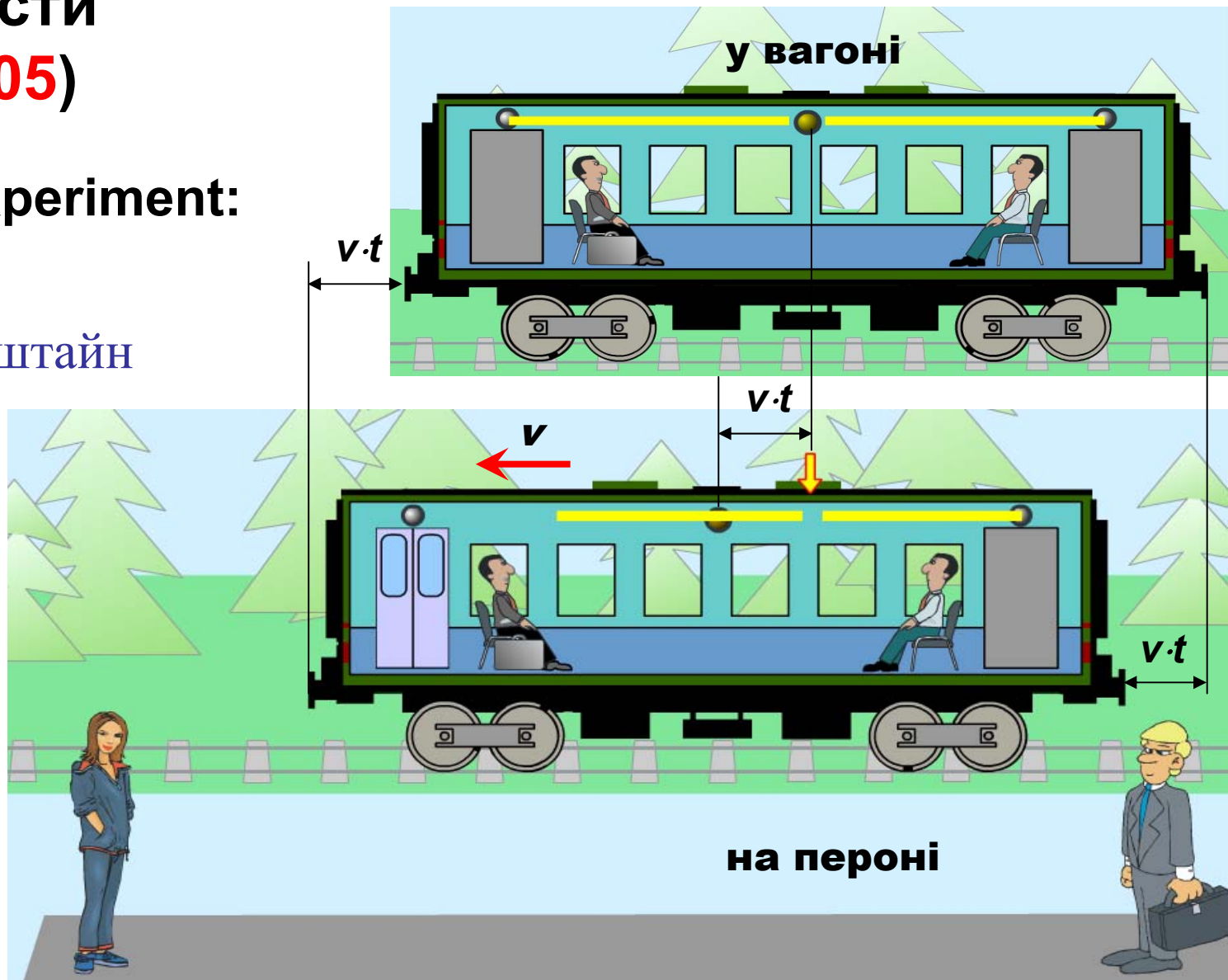
Спеціальна теорія відносності (СТВ, 1905)

Gedankenexperiment:

Альберт Айнштайн
(1879-1955)

Абсолютність швидкості світла $\Rightarrow$
 $\Rightarrow$ відносність часу і одночасності

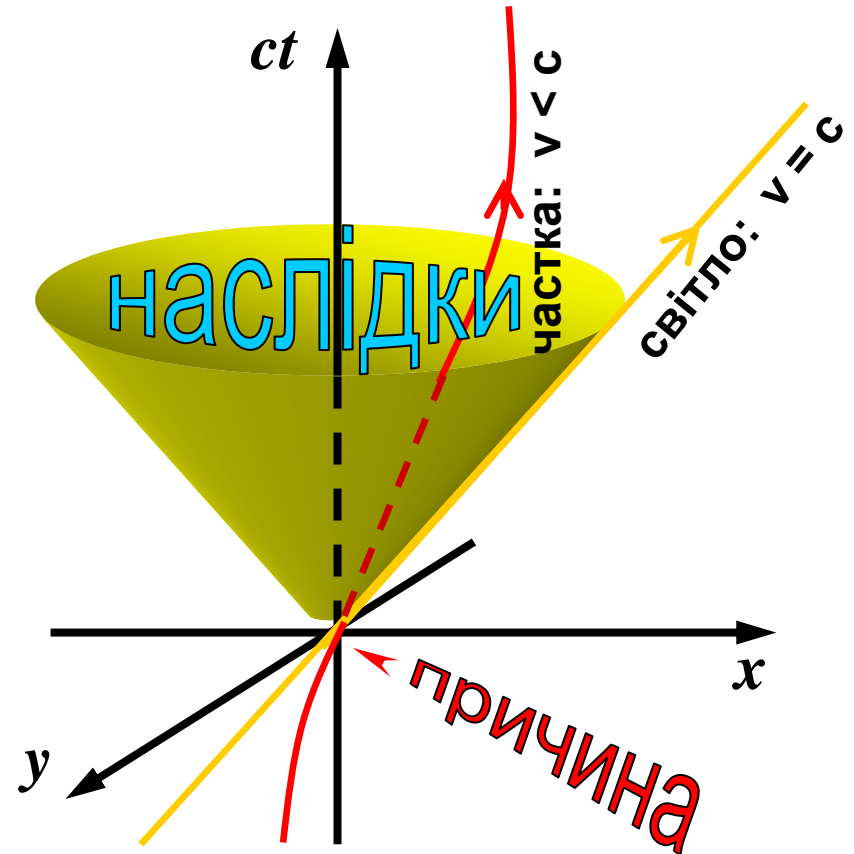
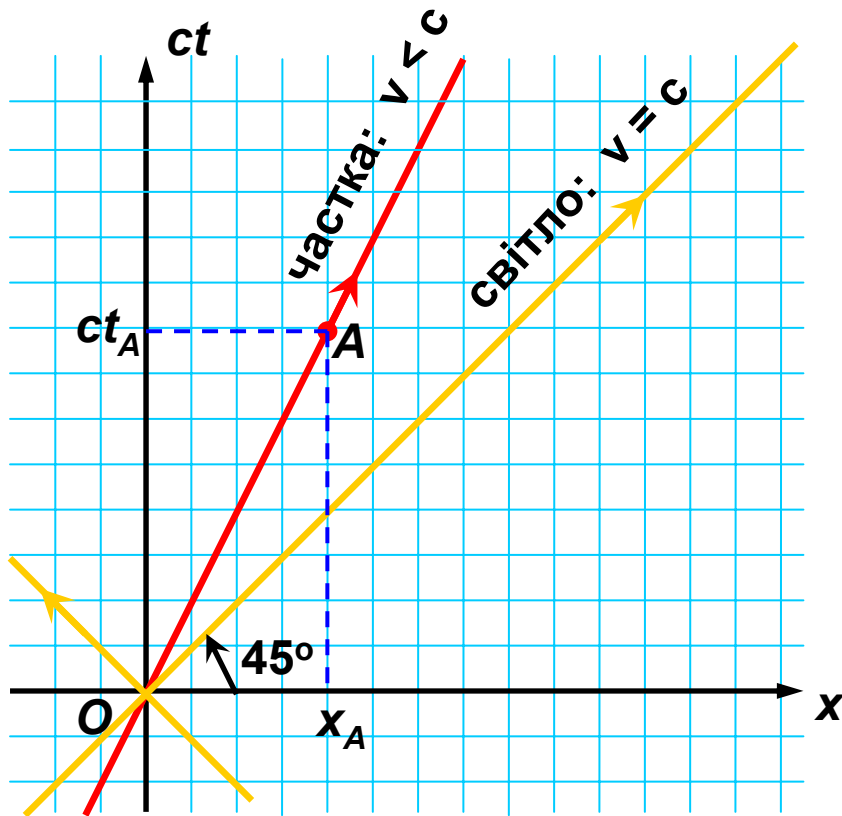

4-вимірний часопростір Мінковського (1907) псевдо-евклідовий

Власний час τ :
(замість довжини) $(c\tau_A)^2 = (ct_A)^2 - x_A^2$

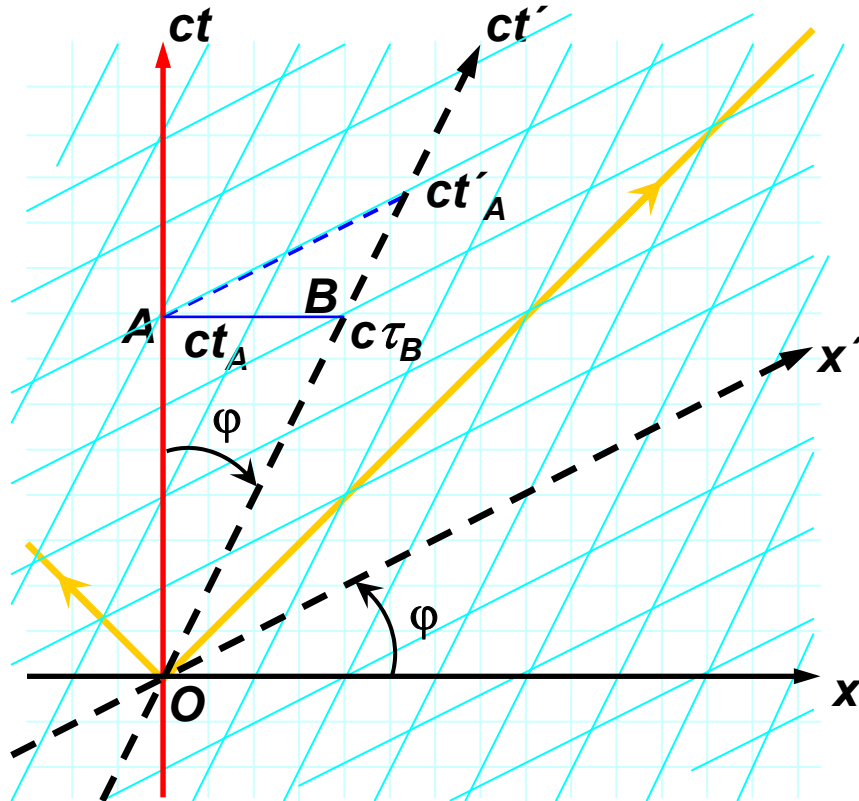
Світові лінії: часо-подібна світло-подібна

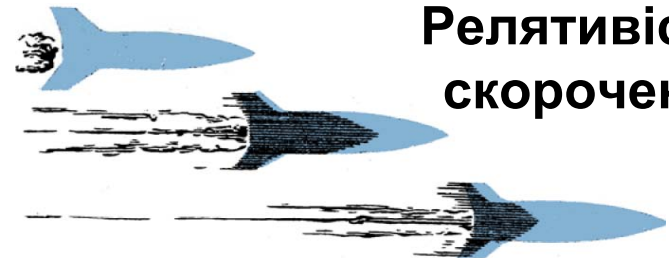
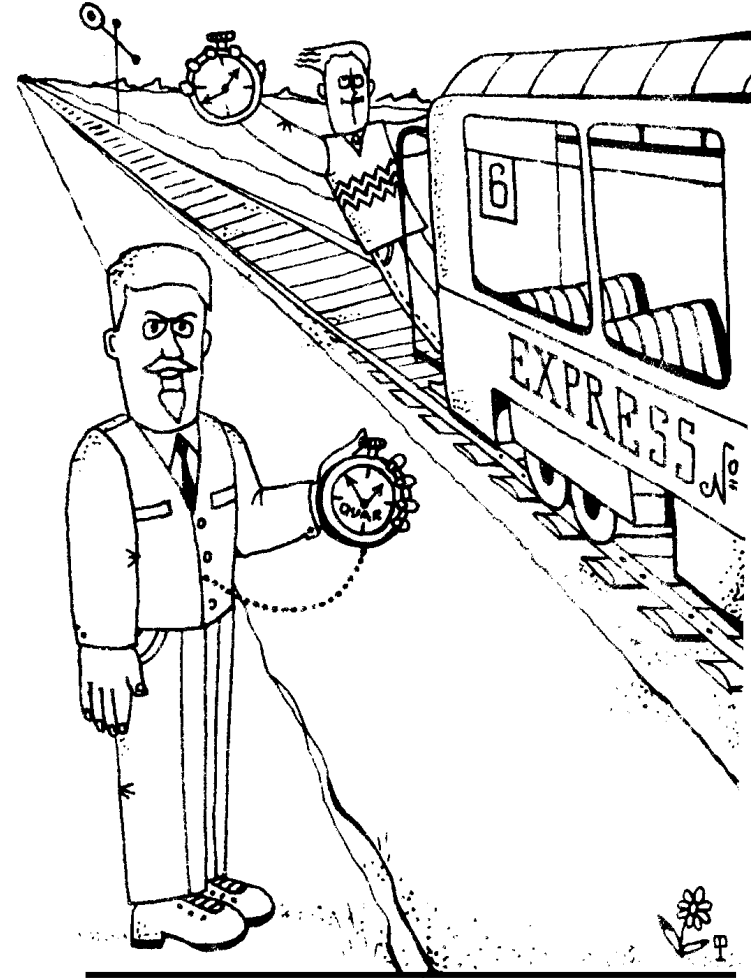
Релятивіське сповільнення часу:

з нерухомої системи відліку
рухомі процеси видаються
повільнішими

$$\tau_B < \tau_A = t_A < t'_A$$

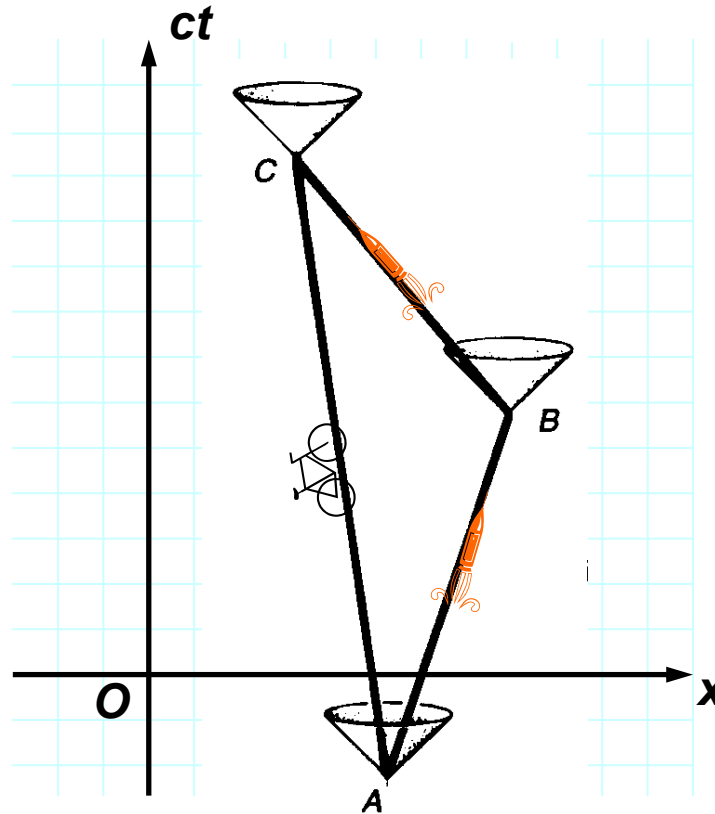
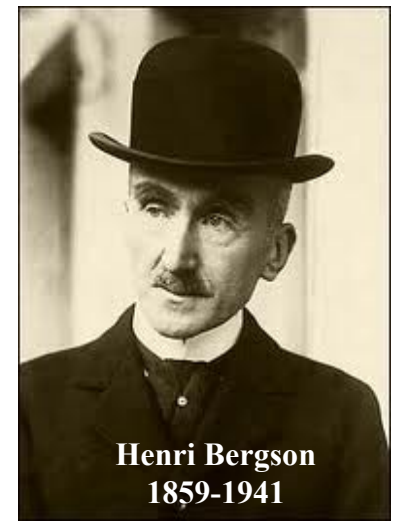

Перетворення Лоренца

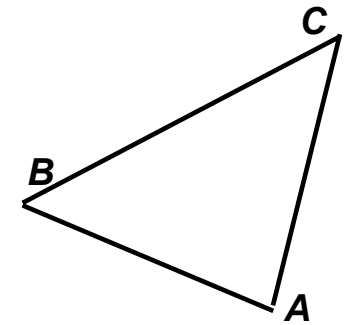

Релятивіське
скорочення

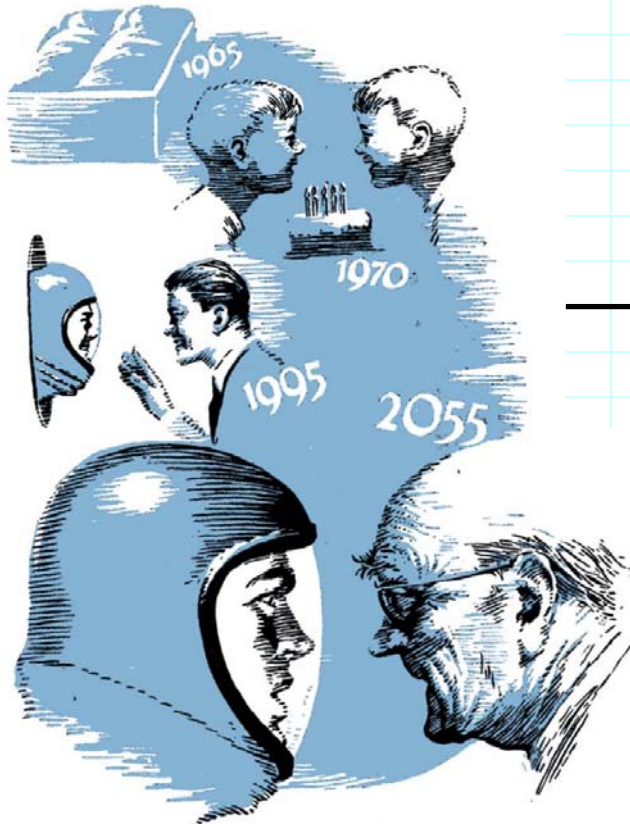
Парадокс близнюків (1911)

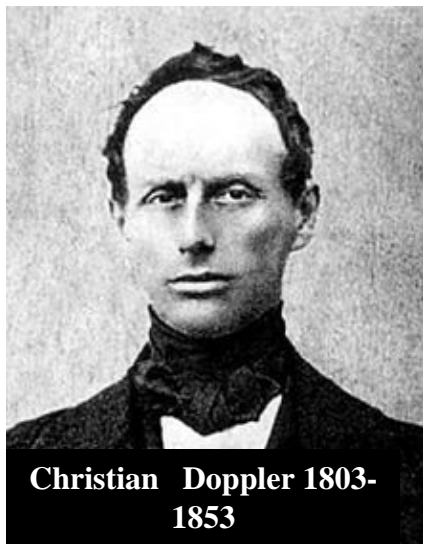

$AC > AB + BC$
Нерівність
трикутника у
часопросторі

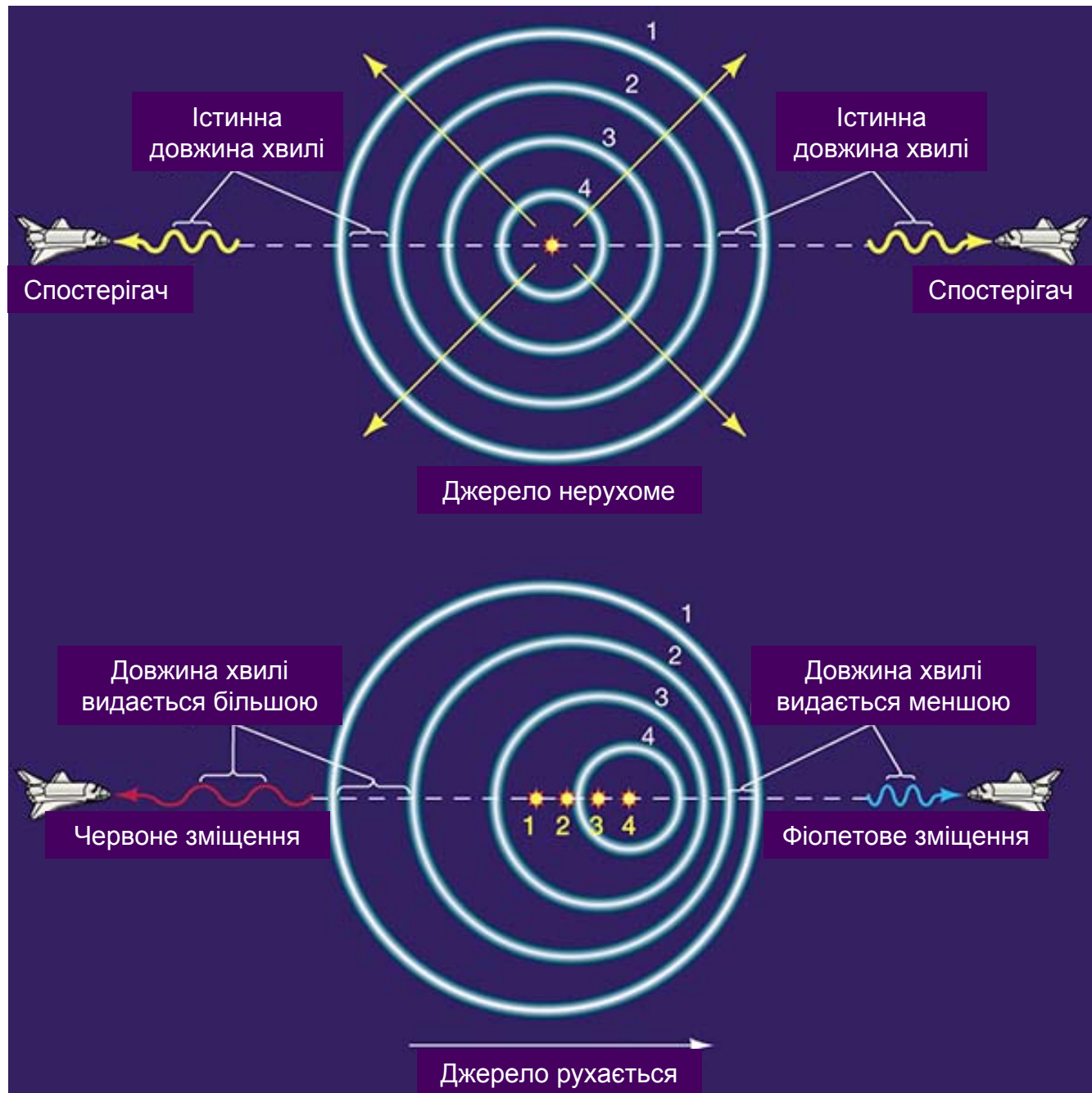

$AC < AB + BC$
Нерівність
трикутника в
евклідовім
просторі

Ефект Доплера (1842, Прага)

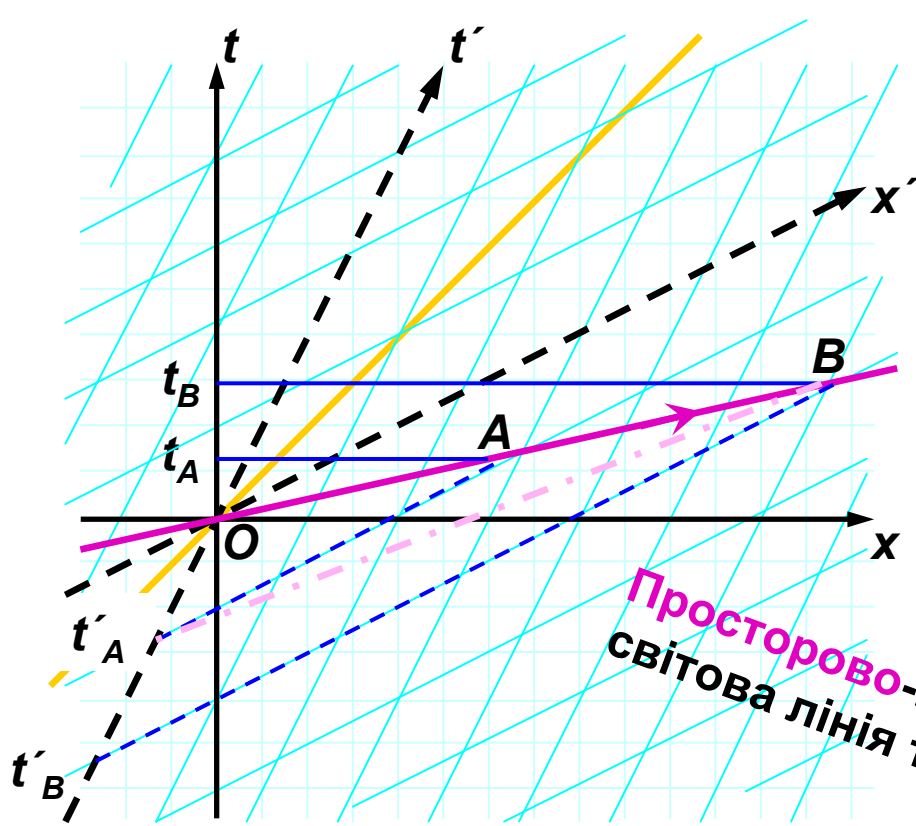
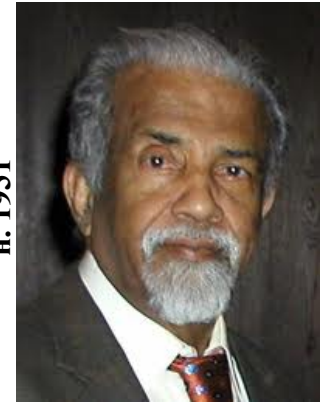

Тахіони – гіпотетичні надсвітлові частки (1962)

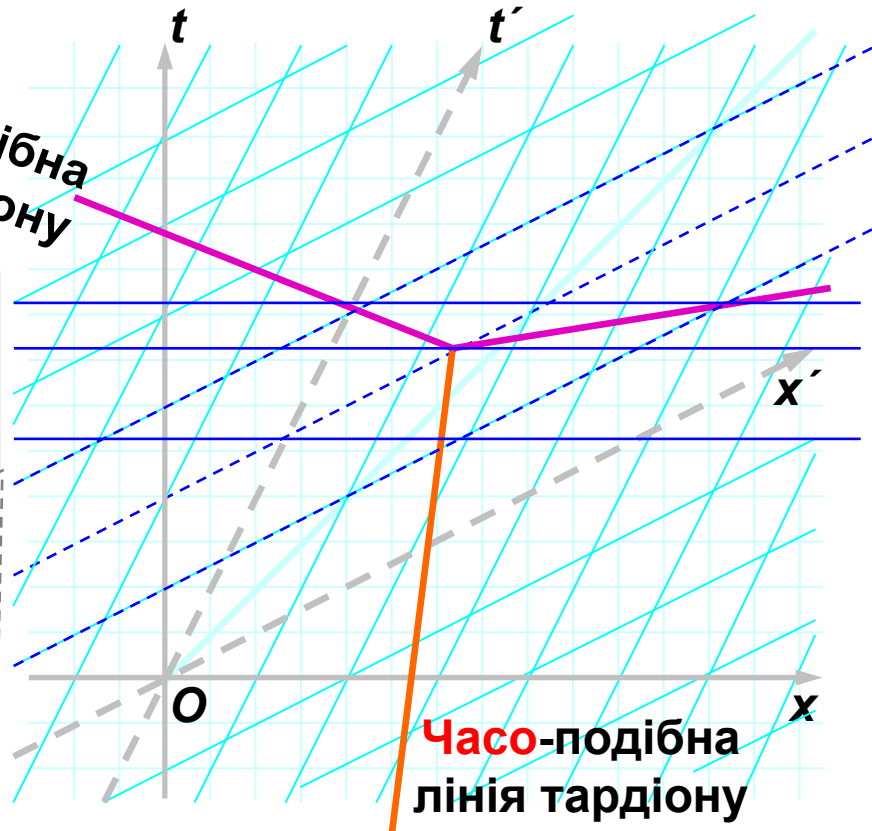
Олекса Біланюк
1926-2009

George Sudarshan н.
н. 1931

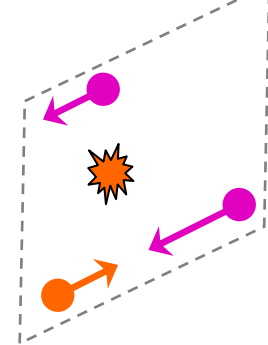
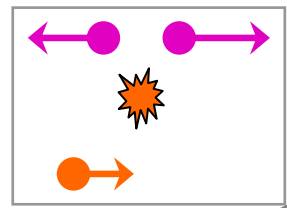
Просторово-подібна світова лінія тахіону

Часо-подібна лінія тардіону

Порушення причинності:
подорож у минуле ?

Принцип реінтерпретації:
в різних системах відліку – різна кількість часток

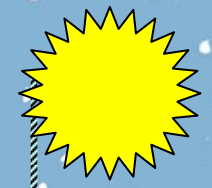

Принцип еквівалентності Галілея-Айнштейна

Інерційні системи відліку

Неінерційні системи відліку

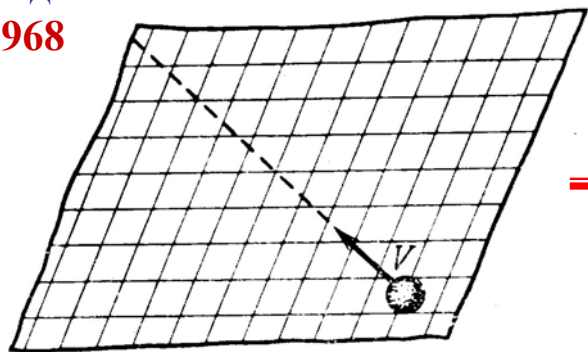
Загальна теорія відносності (ЗТВ)

Альберт Айнштайн
(1915)

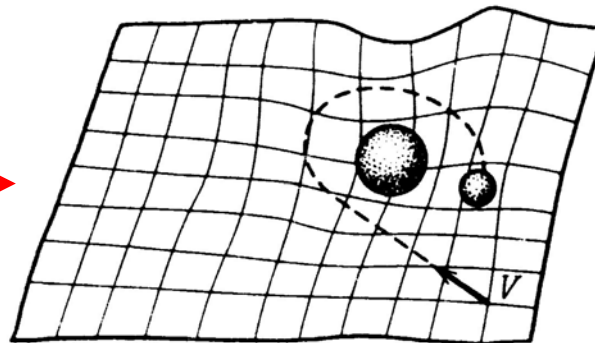
Леопольд
Інфельд
1898-1968

СТВ

Псевдо-Евклідов
(плаский) простір

ЗТВ

Псевдо-Ріманів
(викривлений) простір

Принцип еквівалентності:
рух вздовж геодезичних
(ліній найкоротшої відстані)

Рівняння гравітації:
кривина $\sim$ енергія
(маса)

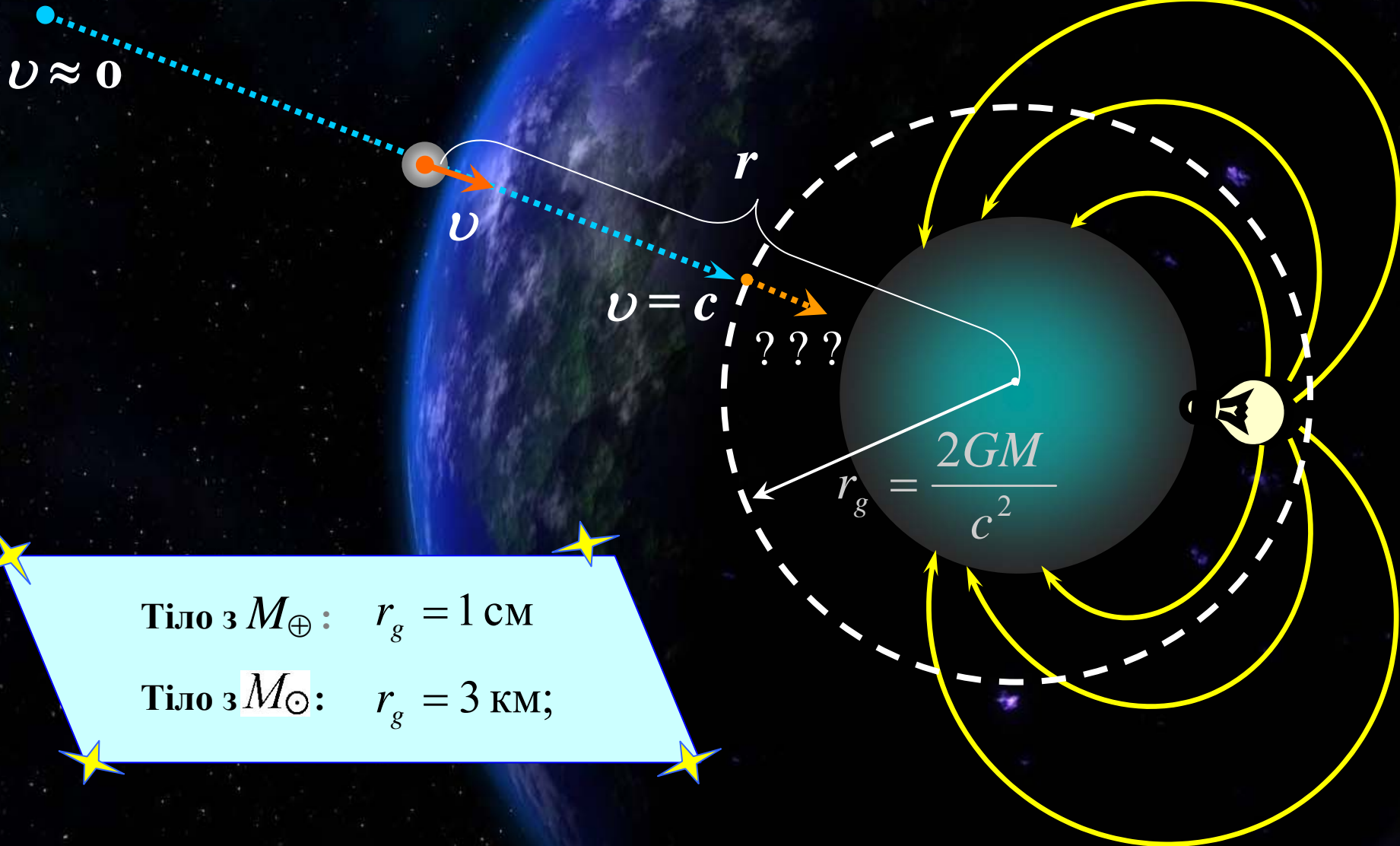

Гравітаційне
червоне
зміщення

Заповільнення часу
в полі тяжіння

Просте уявлення про чорні діри

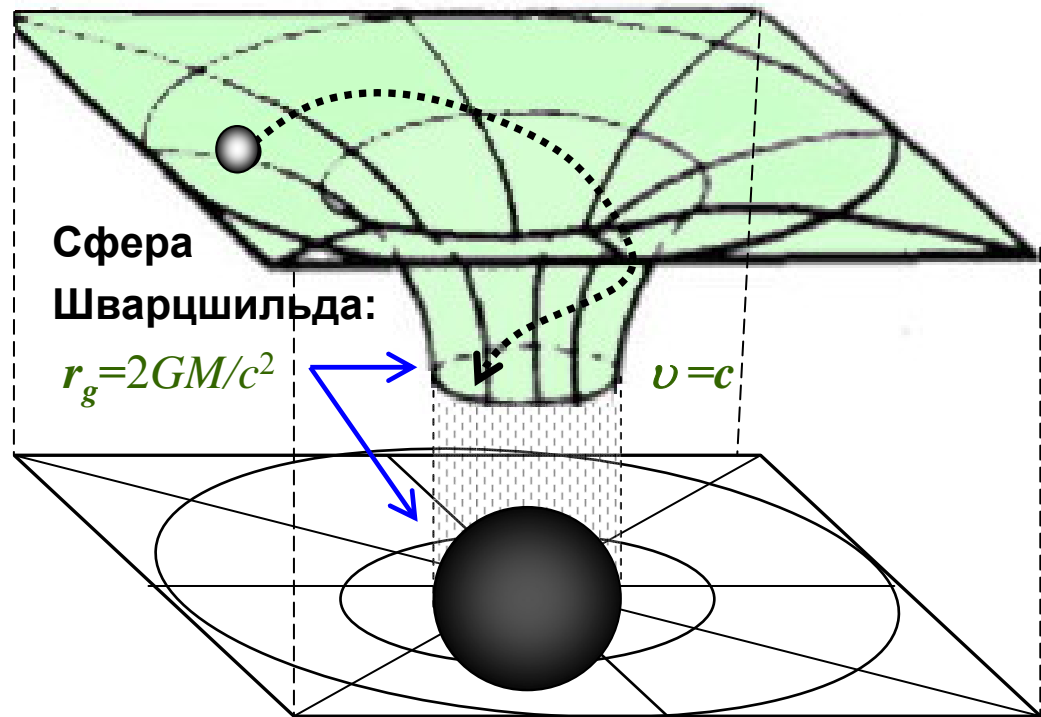

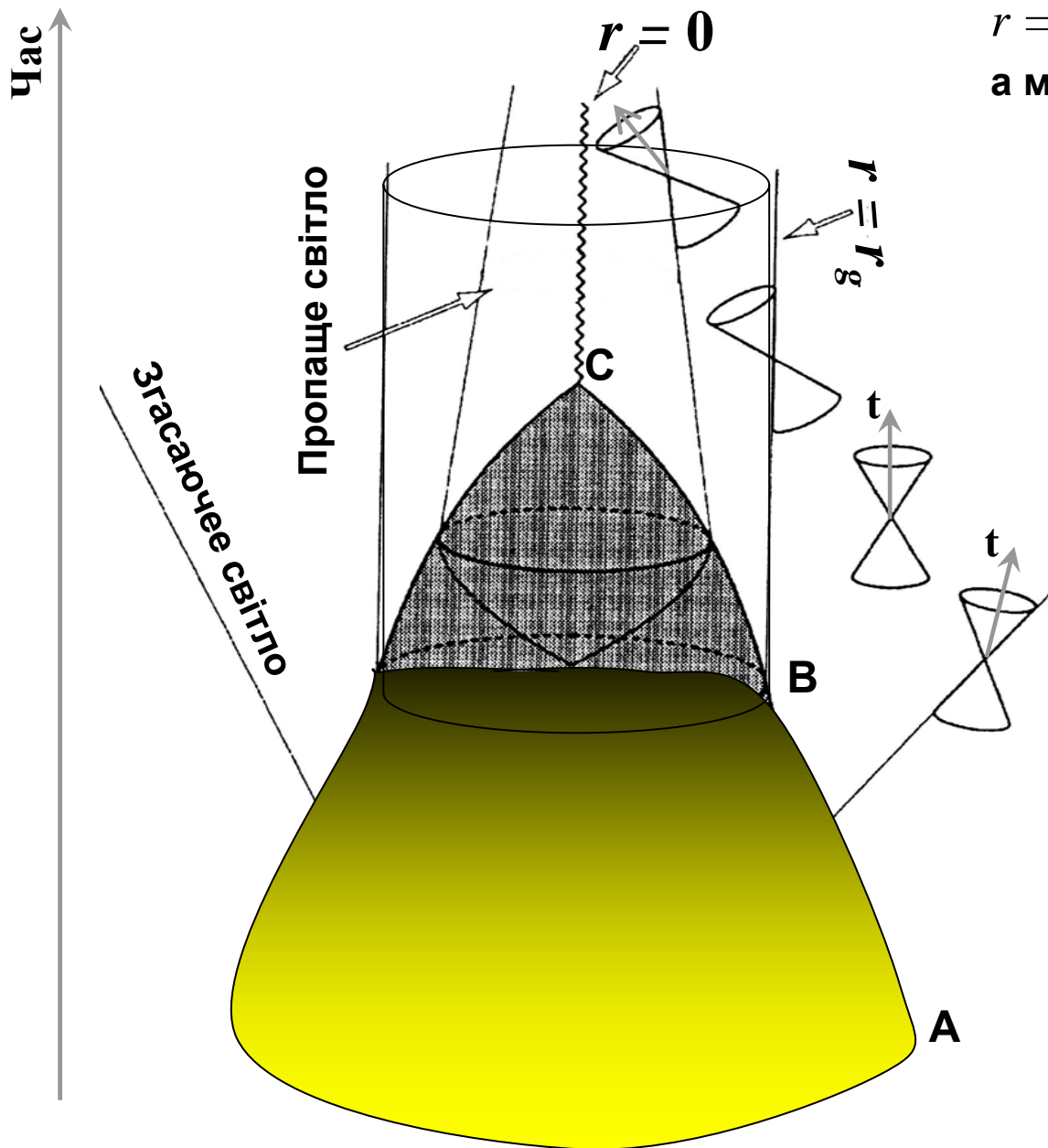
Геометрія чорної діри в 3ТВ

Карл Шварцшильд
1873-1916

Геометрія Шварцшильда (1916)

$r = 0$ не точка у просторі,
а момент часу (кінець світу) !

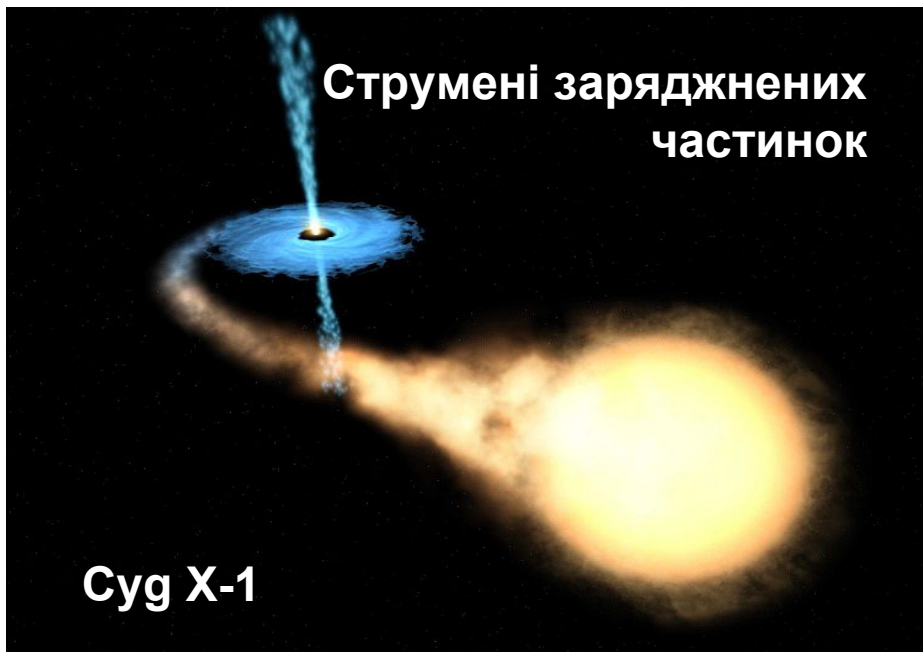
Утворення чорної діри

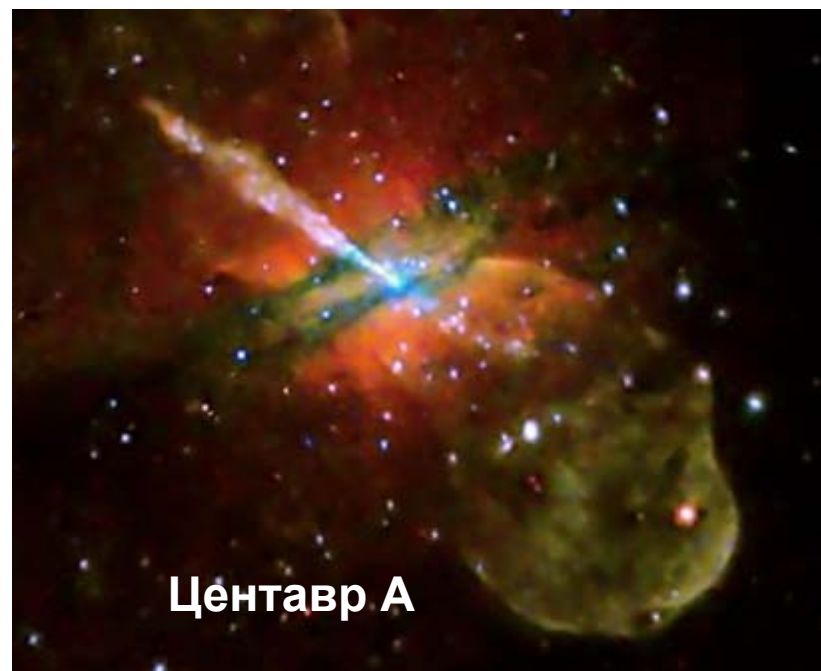
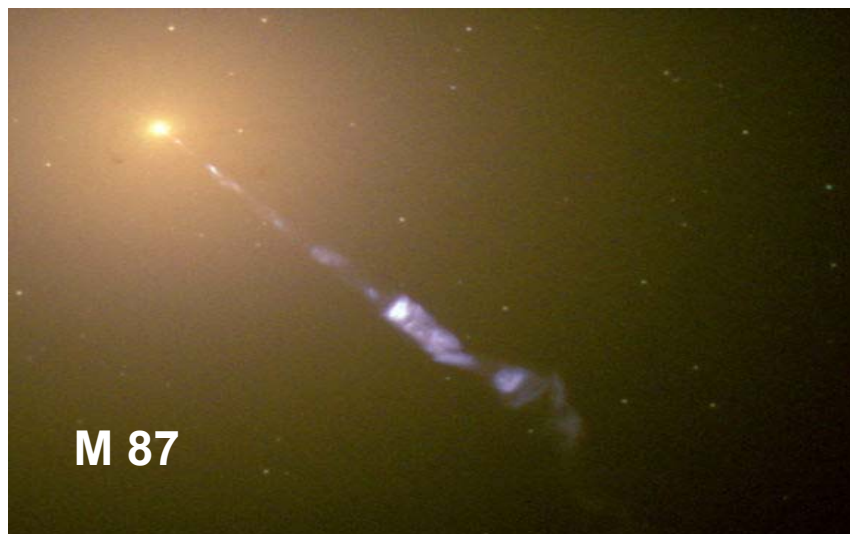
Гравітаційний колапс зорі

- A** – початок колапсу,
- B** – досягнення
гравітаційного радіусу,
- C** - сингулярність

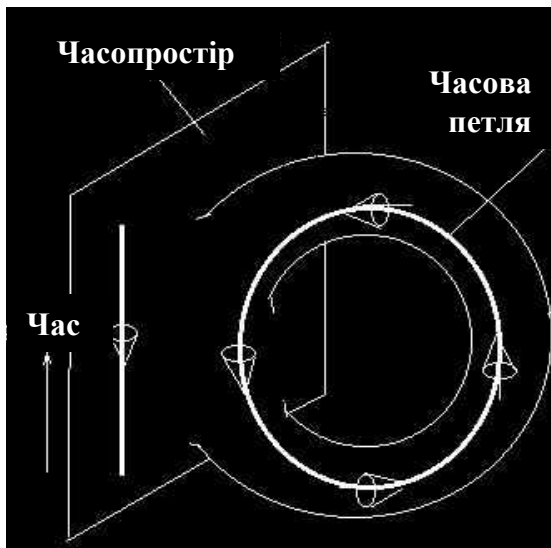
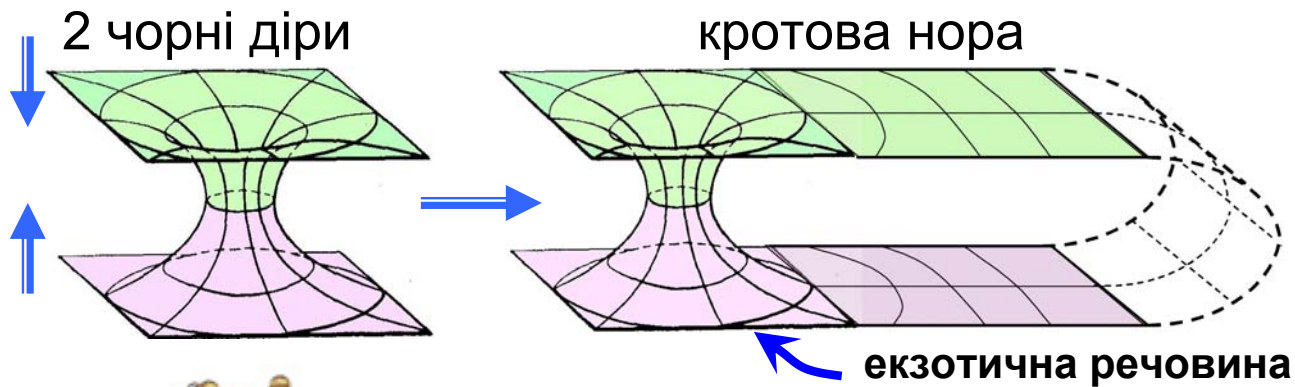
Чорні діри у всесвіті: залишки наднових

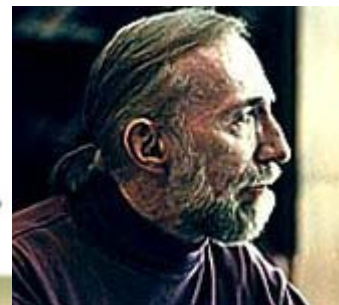
ЧД	М,	L, св. р.
Суг X-1	16	6000
Найближча		1600
Sgr A*	3.7×10^6	24 тис.
М 87	3×10^9	60 млн.
OJ 287	18×10^9	3.5×10^9

Кротова нора: подорож назад у часі ?

Стивен Гокінг

Кіп Торн

КОРОТКА КРОТОВА НОРА

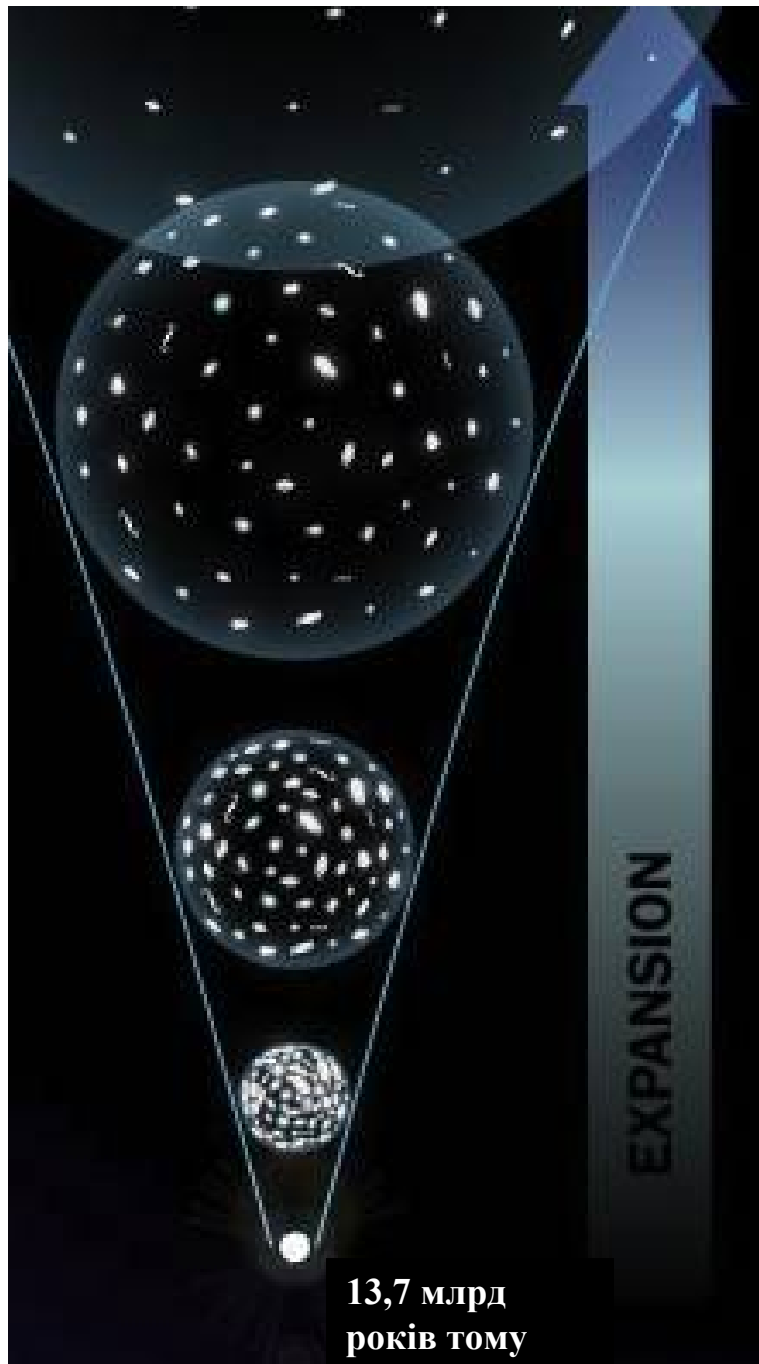
Александр Фридман
1922

Georges Lemaître
1927-1929

Георгій Гамов
1946-1956

Космологія

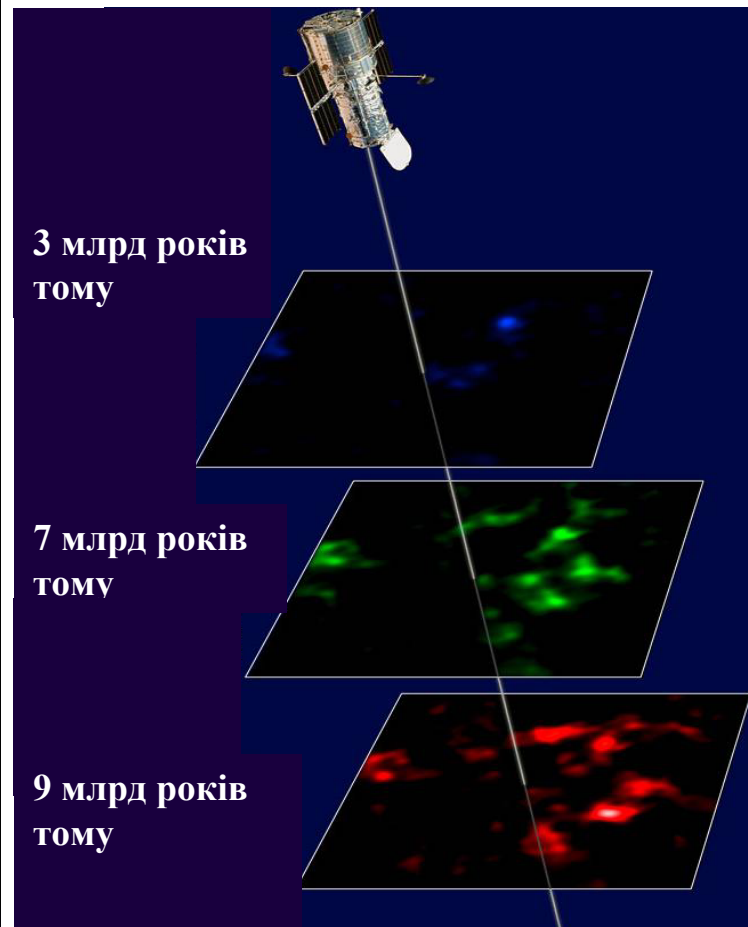
в ЗТВ:

абсолютний час

Всесвіту

Edwin Hubble 1929

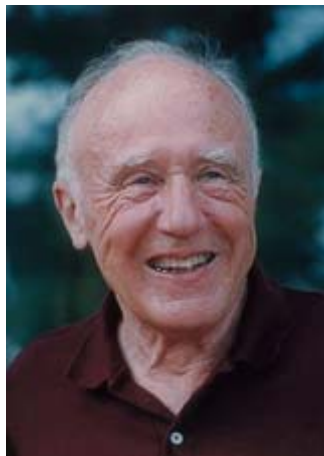
Квантування часопростору

Планківські одиниці (1900):

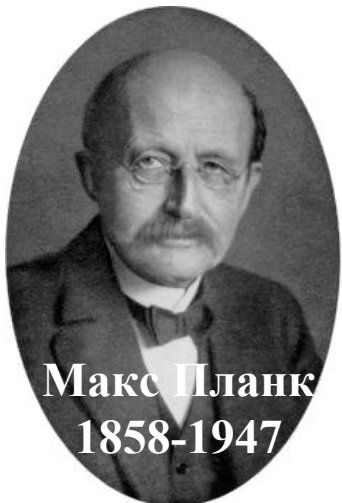
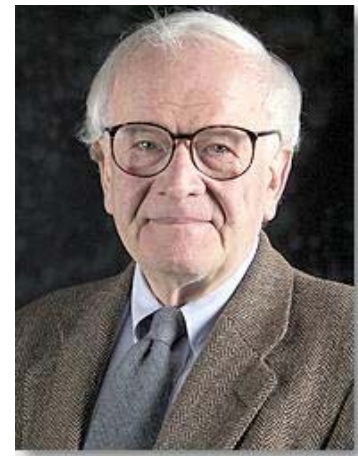
$$\ell_{Pl} = \sqrt{G \hbar / c^3} \approx 1,6 \cdot 10^{-33} \text{ см}$$

$$t_{Pl} = \sqrt{G \hbar / c^5} \approx 5,4 \cdot 10^{-44} \text{ сек}$$

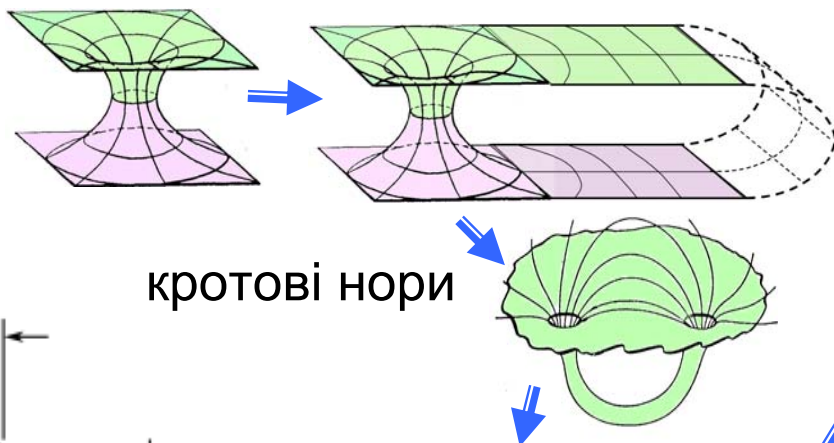
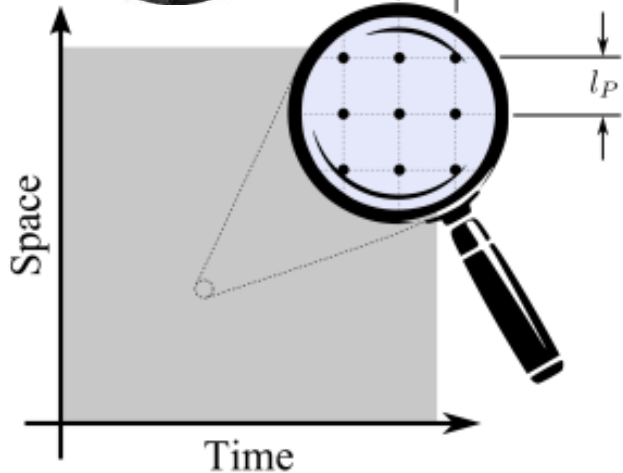
Джон Вілер 1914-2008

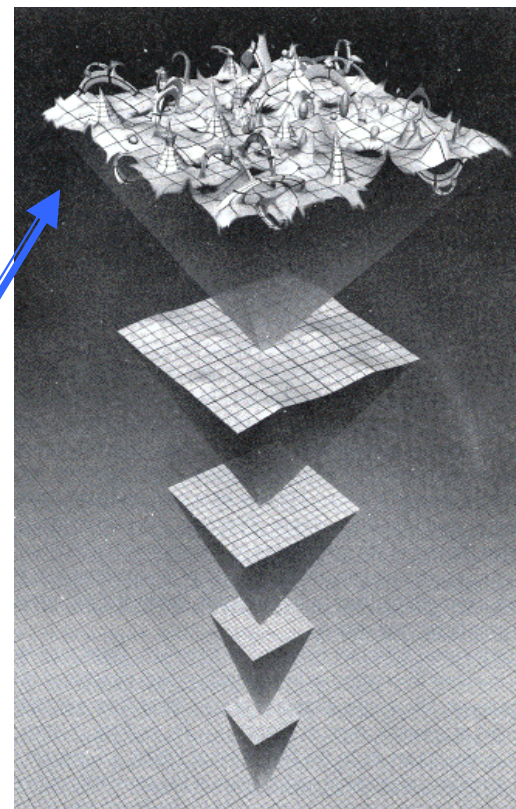
Роман Яцків 1939-...

Макс Планк
1858-1947

Розміри клітинки: $t_{Pl} \times \ell_{Pl}$

Дякую

за

увагу

